

# СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

## СТАРОСТ

### *Уређивачки одбор*

Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Милош Ковачевић, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Драган Бошковић, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Бранка Радовић, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Јелена Атанасијевић, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Анђелка Пејовић, редовни професор  
Филолошки факултет, Београд

Др Владимир Поломац, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Никола Бубања, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Часлав Николић, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Катарина Мелић, редовни професор  
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор  
Универзитет „Г. д' Анунцио”, Пескара, Италија

Др Ала Татаренко, редовни професор  
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина

Др Зринка Блажевић, редовни професор  
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска

Др Миланка Бабић, редовни професор  
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина

Др Михај Радан, редовни професор  
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија

Др Димка Савова, редовни професор  
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска

Др Јелица Стојановић, редовни професор  
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

### *Уредници*

Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)

Др Часлав Николић, редовни професор

### *Рецензенти*

Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)

Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)

Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)

Др Богуслав Зиелински, редовни професор (Познањ, Пољска)

Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)

Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)

Др Ала Татаренко, редовни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ  
Зборник радова са XVIII међународног научног скупа  
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу  
(27–28. октобар 2023)

Књига II/1

# СТАРОСТ

*Уредници*

Проф. др Драган Бошковић  
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2024.



## САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА ХVIII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА  
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКОЈ КЊИЗИ СА ХVIII МЕЂУНАРОДНОГ  
НАУЧНОГ СКУПАСРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 9

*Саша Ж. РАДОВАНОВИЋ*  
НИЧЕ О СТАРОСТИ ФИЛОЗОФА / 15

*Александра С. СЕКУЛИЋ*  
СТАРОСТ И ХЕТЕРОТОПИЈА ЖЕЉЕ  
(Сасвим кратак прилог о старости и жељи у српској књижевности) / 23

*Дејана Б. ПРЊАТ*  
КУЛТУРОЛОШКЕ РЕФЛЕКСИЈЕ О СТАРОСТИ / 35

*Александра П. СТЕВАНОВИЋ*  
ЗАСТАРЕЛА СТАРОСТ И ТЕХНОЛОГИЈА КАО  
ИДЕАЛ ВЕЧНЕ МЛАДОСТИ / 43

*Марија В. ЛОЈАНИЦА*  
АХАСФЕР: С ОНЕ СТРАНЕ СТАРОСТИ / 51

*Александра Д. МАТИЋ*  
„БАБА ДЈЕДА У ПРОЉЕЂЕ ЗВАЛА”: ФИГУРЕ ПОХОТЉИВИХ  
СТАРАЦА И СТАРИЦА СРПСКЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ / 61

*Елма И. ХАЛИЛОВИЋ*  
СТАРЦИ И СТАРИЦЕ У ЗАПИСИМА СА ПЕШТЕРСКЕ  
ВИСОРАВНИ И СТАРОГ ВЛАХА / 71

*Милица А. КАНДИЋ*  
ЖУТИ ЛИСТ РАДИЧЕВИЋЕВЕ ПОЕЗИЈЕ:  
КАКО ПРИРОДА ПЕВА ПРОЛАЗНОСТ? / 89

*Милица М. АЛЕКСИЋ*  
ПОЛОЖАЈ СТАРИХ ЈУНАКА У ПОРОДИЦИ И ДРУШТВУ  
У ТЕКСТОВИМА СРПскоГ РЕАЛИЗМА / 101

*Марија М. ГРУЈИЋ*  
АПОТЕОЗА ЗРЕЛОГ ЖИВОТА У СРЕМЧЕВОЈ ПРОЗИ / 111

*Енрико М. ДАВАНЦО*  
ДОЛЕ С ТОМ МАТОРОМ РЂОМ!  
ЛИК СТАРЦА У САТИРАМА РАДОЈА ДОМАНОВИЋА / 123

*Василије К. МИЛНОВИЋ*  
„БОГ МЛАДОГ ЖИВОТИЊСТВА” СРПСКЕ АВАНГАРДЕ ПРОТИВ  
„СТАРИХ СИСТЕМАТИЧАРА” ТРАДИЦИОНАЛНЕ ПАРАДИГМЕ / 133

*Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ*  
ЖРТВА И ИСПУЊЕЊЕ СУДБИНЕ – ОНТОЛОШКИ АСПЕКТИ  
ПРОЦЕСУАЛНЕ ФОРМЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ  
КАО АУТОРЕФЕРЕНЦИЈАЛНО ЗРЕЊЕ ЖАНРОВА У  
КРИПТОГРАМУ ПИШЧЕВОГ ЖИВОТА / 145

*Часлав В. НИКОЛИЋ*

МИКЕЛАНЂЕЛОВА СТАРОСТ У РОМАНУ  
КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 163

*Сара З. АРВА*

СТАРОСТ – СМРТ – *NON FINITO*: ПОРТРЕТ УМЕТНИКА У СТАРОСТИ  
У КЊИЗИ О МИКЕЛАНЂЕЛУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 181

*Александра В. ЧЕБАШЕК НЕШКОВИЋ*

„САМО БЕЗ БРУКЕ!": О СТАРЕЊУ, ТЕЛУ И (САМО)ПРИХВАТАЊУ  
У ПРИПОВЕЦИ „ЖЕНА НА КАМЕНУ" ИВЕ АНДРИЋА / 191

*Софија П. МАТИЋ*

ЕРОС И МНЕМОСИНА: СТАРОСТ КАО СУСТИЗАЊЕ  
ПРИНЦИПА ЗАДОВОЉСТВА И НАГОНА СМРТИ У ПРИПОВЕЦИ  
„СМРТ У СИНАНОВОЈ ТЕКИЈИ" ИВЕ АНДРИЋА / 203

*Свејлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ*

Р54 И ФИГУРА ОГЛЕДАЛА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ  
(ПСИХОАНАЛИТИЧКИ ОСВРТ НА СТАРОСТ У КЊИЖЕВНОСТИ) / 213

*Јасмина М. АХМЕТАГИЋ*

ХРОНИКА НЕСТАЈАЊА: ФЕНОМЕН СТАРОСТИ  
У ПРОЗИ СЛАВЕНКЕ ДРАКУЛИЋ / 223

*Марија М. ШЉУКИЋ*

ФЕНОМЕН СТАРОСТИ КРОЗ ДИНАМИЧКУ РЕЛАЦИЈУ ПОРОДИЧНОГ  
КРУГА МАЈКЕ И КЋЕРКЕ У АРЗАМАСУ ИВАНЕ ДИМИЋ / 233

*Жарка СВИРЧЕВ*

„СТАРЕ ВЈЕШТИЦЕ НЕСУ ДОБРА ЈАЈА" / 243

*Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ*

ВЕЛИКА ПРИЧА: МЕМОАРСКО ПРИПОВЕДАЊЕ  
СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 253

*Јована С. АНЂЕЛКОВИЋ*

ДЕМЕНТНИ И/ИЛИ РОМАН О ДЕМЕНЦИЈИ: ГЕРОНТОПОЕТИЧКИ  
АСПЕКТИ РОМАНА *ИСЛЕДНИК Д. ВЕЛИКИЋА* / 265

*Душан Ж. ПЕТРОВИЋ*

„МОЈИ РОДИТЕЉИ НЕ УМИРУ НИКАКО":  
СТАРЕЊЕ И (НЕ)УМИРАЊЕ У РОМАНУ  
У СТИХУ *ДЕЦА МИЛЕНЕ МАРКОВИЋ* / 275

*Александра Б. БАТИНИЋ*

ЈЕДНА (НЕ)МОГУЋА БИОГРАФИЈА – ЛИК ПУКОВНИКА  
ФРОЈДА У РОМАНУ *ПА КАО В. ТАБАШЕВИЋА* / 285

*Александра Р. ПОПИН*

ТЕЛО У ВИЦЕВИМА О БАБИ И ДЕДИ / 293

*Оља С. ВАСИЛЕВА*

АРХЕОЛОГИЈА МОДЕРНОГ ПЕСНИЧКОГ ПОРТРЕТА:  
ГВОЖЂЕ ИЛИ ИГРА СТВАРАЊА СВЕТА / 301

*Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ*

ОСПОРЕНА СТАРОСТ ВАСКА ПОПЕ – НЕСПОРАЗУМИ ОКО  
ИДЕОЛОШКОГ АНГАЖМАНА ПЕСНИЧКЕ КЊИГЕ *РЕЗ* / 313

*Милан Б. ГРОМОВИЋ*

АРХЕТИПСКА СЛИКА СТАРОСТИ И МИТОТВОРЉИВА  
ПОЕТИКА МИЛОСАВА ТЕШИЋА / 327

*Милица В. ЂУКОВИЋ*

УБРЗАЊЕ (У) НЕЖНОСТИ: МИКРОГЕРОНТОТРАГОВИ ПОЕЗИЈЕ  
САШЕ РАДОЈЧИЋА И ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 339

*Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ*

ПЕСМА НА КРАЈУ ЖИВОТА:  
ПОЕТСКИ ОДЈЕЦИ БОГОРОДИЧИНОГ УСПЕЊА / 349

*Јелена И. МАРИНКОВ*

ОД „ЈАДНОГ СТАРЦА” ДО „МАЛОГ ПЛАЧКА” – СТАРАЧКА  
ЕЛЕГИЈА У ПОЕЗИЈИ БРАНИСЛАВА ПЕТРОВИЋА / 361

*Бојана С. СТОЈАНОВИЋ ПАНТОВИЋ*

*Кристина И. СТЕВАНОВИЋ*

(АУТО)ПОРТРЕТ ПЕСНИКИЊЕ У СТАРОСТИ:  
ХУЛИМ И ПОТПИСУЈЕМ РАДМИЛЕ ЛАЗИЋ / 371

*Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ*

ОПАК БАБАЦ – АНТИАНТИЕЈЦ ОРИЈЕНТАЦИЈА  
У ПОЕЗИЈИ РАДМИЛЕ ЛАЗИЋ / 379

*Жарко Н. МИЛЕНКОВИЋ*

СТАРЕЊЕ ЈЕ БУДУЋНОСТ:  
ПЕСМА „НОБЛ” АНЕ ЂУРИЋ КОНСТРАКТЕ / 387

*Ана Д. КОЗИЋ*

СТАРОСТ И ЕРОС У РОМАНИМА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 397

*Милица М. КЕЦОЈЕВИЋ*

’ЗАР СЕ НА ТАКО МАЛО САВ ЖИВОТ СВЕО?’ – СТАРОСТ У  
ПРИПОВЕДАЧКОМ ОПУСУ ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ / 407

*Александра Б. ЖЕЖЕЉ КОЦИЋ*

О НЕКИМ ЛИЦИМА СТАРОСТИ У ДЕЛИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА / 417

*Снежана М. МАРКОВИЋ*

ЧЕТРДЕСЕТЕ КАО ПРЕЛАЗНО ЖИВОТНО ДОБА ИЗМЕЂУ МЛАДОСТИ  
И СТАРОСТИ У РОМАНУ *ДЕРВИШ И СМРТ* МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА / 429



Јасмина М. АХМЕТАГИЋ<sup>1</sup>

*Институт за српску културу Приштина – Лепосавић*

## ХРОНИКА НЕСТАЈАЊА: ФЕНОМЕН СТАРОСТИ У ПРОЗИ СЛАВЕНКЕ ДРАКУЛИЋ

Феномен старости, који је описан, предочен и промишљен у венцу приповедака *Невидљива жена и друге приче* Славенке Дракулић, биће сагледан у контексту промишљања старости Симон де Бовоар, теорија старења, али и целине ауторкиног опуса у коме женско тело и идентитет имају средишње место. Старење, са својим различитим димензијама (биолошким, психолошким и друштвеним), централна је тематска преокупација свих 16 приповедака неједнаке уметничке вредности, али снажне фокусираности на осветљавање једног животног периода, и то углавном из перспективе жене. У већини прича приповедач је старија жена, чије се друштвено значење сужава, или ишчезава, а њено сећање на прошлост у вези је са новом концептуализацијом себе који не почива на самовредновању, односно личним својствима, него на вредновању пређеног пута, његовог смисла и значења. Тако се у збирци испишу лична историја кроз очи актуелног селфа. Важна тема је друштвено конструисање старости, и у вези са тим маргинализација и дискриминација старих.

*Кључне речи:* Славенка Дракулић, *Невидљива жена и друге приче*, старост, идентитет, тело, усамљеност, смрт

За стару особу је највећа срећа,  
чак већа и од доброг здравља,  
ако је за њу свет још препун циљева.

Ако је активна и корисна,  
она успева да побегне од досаде и пропадања.

Симон де Бовоар

И они који високо вреднују опус Славенке Дракулић и они који квалитет те прозе своде искључиво на његову актуелност сложиће се око тврдње да ова ауторка у својим прозним и нефикцијским књигама има склоност ка темама које су више или мање табуисане, било да улазе у домен колективних траума (ратни злочини, национализам у посткомунистичким земљама), било да је реч о различитим облицима извитоперења љубави како оне породичне тако и романтичне. С. Дракулић се у два романа бави партнерским односима историјских личности, када креативна снага мушкарца – или пак психопатологија која је прати – постаје не само препрека развоју жене него кључни услов њене стагнације и пропадања (*Милева Ајнштајн, теорија струје* (2018), *Дора и Миношаур: мој животи са Пикасом* (2014)), као што открива и мање познате стране материнства, оне о којима се ретко говори (у роману *Ошпужена* (2012) злостављана ћерка након 20 година трпљења убија мајку). И у романима *Холограмима сивраха* (1987), *Мраморна кожа* (1989), *Као да ме нема* (1999), *Фрида или О боли* (2007), важно место припада телу, а преокупација телом представља „тематско-мотивацијско упориште” њеног књижевног опуса, где посебно место задобија дистанцирање од тела „као симбола пропадања, смрти и казне” (Киш 2010: 658, 662). Приказу тела кроз

1 ahjasmına@yahoo.com

болест, насиље – а то је праћено страхом, неизвесношћу, одрицањем и трпљењем – придружује се и старост.

У збирци прича *Невидљива жена и друге приче* која је први пут објављена у Загребу 2018. године (Фрактура), а чије се београдско издање појављује 2020. године у издавачкој кући Лагуна, Славенка Дракулић је закупљена проблемом старења и старости и то у широком опсегу значења те појаве. Биолошка, психолошка и друштвена димензије старења и старости преклапају се и укрштају кроз судбине јунака. У венцу приповедака – „збирка издвојених и разграничених приповедака у којој постоје сигнали обједињавања, и због тих сигнала она се може читати као јединствен текст” (Радоњић 2003: 21) – ауторка се усредсређује на феномен старости из различитих перспектива: у већини приповедака се потврђује истоветан идентитет централне јунакиње – приповедача. Тако се кроз збирку наслућују обриси романа: протагонисткиња се примиче старости, мајку, са којом није остварила блискост, посећује у дому за старе, а потом јој одлази на гробље; јунакиња се суочава са све више и све дубљих знакова старости, са престанком физичке блискости у браку, а потом и са мужевљевом смрћу. Њена је предисторија обележена сукобом са оцем и раним напуштањем родитељског дома, те братовљевом смрћу. Различите теме испуњавају ових 16 приповедака, али се стиче утисак да је у већини оцртан животни оквир исте јунакиње, захваћен са различитих временских тачака, из ближе или даље прошлости.

Пред читаоцем се раскрива старост у широком дијапазону одлика и појава: психичко и физичко пропадања обухвата слабљење памћења и чула, губитак ближњих, проблем (ре)конструисања властитог идентитета и (ре)валоризовања властитог живота, вишеструко значење усамљености, суочавање са озбиљном болешћу, па све до посебно табуисаних тема – инконтиненције, те повезаности импотенције и дијабетеса. Ђерка сведочи о мајци која стари, али у исти мах и о самој себи која доспева на праг старости и ступа преко њега. Проговара ауторка и о посебној врсти усамљености, која није резервисана само за старост, али се у старости јавља по правилу – то је изолованост појединца због здравствених прилика кроз које пролази.

Мото збирке, преузет од Ани Ерно, означава повезивање *Невидљиве жене* са опусом у коме се такође осветљава много табу тема (најеклатантнији пример је списатељичин дневник *Getting Lost*<sup>2</sup> (2001)). Уз то, опус Славенке Дракулић дели са опусом Ани Ерно фокусираност на жену и женску судбину, на тело и бол, на однос тела и идентитета, а тзв. аутофикција обележава дело обе ауторке. Идентитет је обликован „интеракцијом тијела с околином исто као и самим функционисањем тијела, што га доиста чини примарно тјелесним производом” (Киш 2010: 656). Мотом преузетим од Ани Ерно („Моја је мајка постала безбојна. Старити, то значи избледјети, постати прозиран”) С. Дракулић истиче да је у првом плану њене збирке друштвено конструисање старости: маргинализација и дискриминација старих, о чему је опсежно, у два тома, својевремено прва писала Симон де Бовоар (1986, 2: 10), тврдећи поводом појма „стара жена”: „Читава једна традиција оптеретила је ту реч пејоративним смислом, те она звучи као увреда.”

Већ у првој причи („Невидљива жена”), у којој приповедачица психијатру исповеда изненадну и узнемирујућу спознају властите старости, садржан је опис аналоган оном који даје Де Бовоар када дефинише старост као „дијалектички однос између мог бића–за–другог, објективно одређеног, и свести коју стичем

2 Ани Ерно описује љубавну аферу коју је имала са руским дипломатом, улазећи у све појединости психолошког и сексуалног искуства које доживљава у току трајања опсесивне залjubljenости.

о самој себи преко њега” (Де Бовоар 1986, 2: 10). У причи С. Дракулић предочена је повезаност идентитета и тела, али и снажна међузависност између погледа других људи на нас и наше представе о себи, односно између идентитета особе и њене слике у туђим очима. Приповедачица је затечена сликом коју је видела у огледалу – и то случајно – што значи да чину суочавања са собом претходи дуготрајан процес самозанемаривања и избегавања властитог одраза. Жена се у први мах није препознала, да би потом схватила да је то она „онаква какву ме виде други” (Дракулић 2020: 11). „Али, углавном”, пише Симон де Бовоар (1986, 2: 25), „ухваћени смо изненада, и да бисмо поново пронашли једно виђење себе, принуђени смо да то примимо од другог каквог ме он види”. „Ја знам да сам смртна – као што знам да сам стара – заузимајући гледиште других према себи.” (Де Бовоар 1986, 2: 202) Стара жена, како истиче у својој причи С. Дракулић, постаје прозирна, невидљива, као да је од стакла: за њу се више не везују туђи погледи. Уколико се тело драстично мења, а већина прича сведочи о тим променама, како очувати неокрњену слику о себи, како је усагласити са променама, а притом не оштетити властито биће? Па ипак је примаран доживљај јединке да је то неизмењено ја, само старије – није, дакле, реч о идентификацији са старошћу као посебним делом живота, нити приписивању старости посебног значења, чиме Дракулић посведочује истине о којима је писала и Де Бовоар и Шерон Кауфман (1986: 7) у значајној књизи о старости. Исповедајући се психијатру, јунакиња закључује да постоји тесна веза између чињенице да је не гледају други и те што се са огледалом суочила потпуно случајно, односно што није гледала саму себе. Тај процес ауторка назива „кроником нестајања” (Дракулић 2020: 15). Ако стара особа постаје оно у шта се не гледа, оно што се не опажа, то значи да она губи друштвени значај: перцепција је усмеравана друштвеним вредностима, а старост је изједначена са бескорисношћу. Жена приповеда о последицама које по њен идентитет има чињеница да је, за разлику од трудница или девојчица, не примећују чак ни на пешачком прелазу. Говорећи о новооткривеној димензији постојања, жена дефинише да је старом чини управо однос других према њој: „Ствар је у другима, у њиховом опажању. Кад те други људи престану примјећивати, убрзо затим више не видиш ни саму себе.” (Дракулић 2020: 13–14) Тек се из те перспективе она отискује у присећање како је процес старења отпочео, пре свега – пошто је овде реч о примарном, тзв. здравом старењу – поступним телесним променама: збуњеношћу пред задатком одевања, када осећа да јој готово ништа више не пристаје, а спушта се из салонки у патике, опредељује за удобност која погодује умору тела, које је све више затвара у кућу и своди на гледање телевизије.

Дракулић указује и на различиту перцепцију старења мушкараца и жена, пуштајући своју приповедачицу да исповеди како ју је муж назвао дебелим и како је убрзо потом завршен њен сексуални живот, иако је уистину била много виткија од мужа. Друштво од жене захтева континуиран труд око појавности и тај је захтев далеко суровији него према мушкарцима. Сугерише се овде да је жена превасходно доживљена као тело и њена невидљивост и започиње у брачном кревету; када је више не виде као сексуални објекат – не виде је никако, она губи потврду властитог постојања. Жена је потврђивана само док је жељена. Ипак, и старца, у причи „Хлаче на распродаји”, који из естетских разлога бира да не носи ципеле у које би стао ортопедски уложак, супруга уверава да нико неће обратити пажњу на ципеле неког старца. „Не гледају га чак ни продавачи, помислила је.” (Дракулић 2020: 66) Томе доприноси и старост, и његов актуелан изглед, и његова новостечена несигурности. Старост је праћена одсуством физичке

блискости: „Више ме нитко не додирује, осим руку лијечника, фризерке, зубара, али то нису њежни додири, сви они само нешто поправљају.” (Дракулић 2020: 17)

Дракулић се фокусира на оне животне ситуације – које са старошћу постају све бројније – у којима се појединац уверава у своју апсолутну самоћу. Мада жена своје искуство исповеда доктору – изашла је из стана са мантилом преко спаваћнице и у папучама, у рано недељно јутро, и у кратком времену боравила између света чињеница и властитих менталних магли – чији одговор не задовољава и јунакињу препушта самој себи. Осећајући се несхваћено (јер је настојала да објасни да ју је тај догађај начини несигурним субјектом властитог живота), јунакиња напушта ординацију, усмеравајући своју наду ка оном тренутку у коме ће догађај једноставно заборавити. Докторово објашњење да је губитак памћења изазван наглим скоком шећера у крви није довољан јунакињи која осећа да оно што њу уистину узнемирава напосто не буди докторову знатижељу. Искуство појачава женин осећај изолације, јер у одговор на застрашујуће унутрашње преживљавање она добија флоскулу („то се догађа” – Дракулић 2020: 22). А читава епизода је искуство које битно утиче на редефинисање идентитета, јер жена осећа напрслину у властитом доживљају јаства и та напрслина постаје саставни део њене особе.

У једној од најуспешнијих приповедака ове збирке („Недјеља је тиха и сива”) кроз сложен однос мајке, која већ четири године живи у дому, и ћерке, која је посећује из осећања дужности, на свака три месеца, јер су одвојене и државном границом, те низ реминисценција на значајне догађаје из њиховог заједничког живота, дочаран је пре свега проток времена у коме се тај однос обликује („Сједимо за столом, а нашим жилама умјесто крви тече вријеме” – Дракулић 2020: 33). У дому за старе приповедачицу дочекују мириси који упозоравају на губитак индивидуализираности његових житеља – мирис средстава за чишћење помещан са карактеристичним, старачким задахом тела. Њена перцепција је појачана узнемиреношћу присутном за све време трајања посете, која се мајци увек чини прекратком, а ћерки предугом. Стога она опажа садржаје који је додатно озлеђују (мајчино физичко смањивање и нестајања) и побуђују реминисценције на њихов заједнички живот и кључне тачке њиховог односа, које су праћене ћеркиним осећањем кривице. Паралелно теку у овој причи ћеркина опажања мајчиног старења и сећања на оне тренутке у којима тој жени није пружила оно што је требало (сећа се мајчиног карцинома дојке и операције жучи), као и оне у којима је критички опажала мајчино старење. Минуциозан приказ комплексне осећајности и чини ову причу најбољом у збирци: ћерка у исти мах осећа и сажалење, и кривицу, и себичну жељу да што пре напусти простор дома за старе, што је подсећа на раније ситуације у којима је својом грубошћу прекривала немогућност да се избори са властитим емоцијама. Сажалење, љутња, грубост и нежност константно се смењују у ћеркиној души, тако да је посета мајци на спљашњем, видљивом плану готово празна, лишена разговора, догађаја или активне емотивне размене, али заправо веома захтевна и искушавајућа за ћерку, која се гуши у мајчином присуству. „Нисам жељела знати за њезину болест јер емоционално нисам могла поднијети још и њезину бол.” (Дракулић 2020: 33) Њена је мајка „остарјела охола љепотица” (Дракулић 2020: 39), коју је ретко виђала без шминке, а шминкање је овде добило значење које смо већ сусрели у роману *Као да ме нема*: то је борба да се задржи статус особе, да се не буде сведен само на тело. Приповедачица се сећа тренутка када је мајку последњи пут видела у купаћем костиму, када је у њеном опуштеном телу, лишеном мишића, видела предају. Равнодушност према телу Славенка Дракулић означава као један од поузданих

знакова старости. „Је ли старост, чак и кад нема болести, само непрекидни низ понижења који прати све већа равнодушност?” (Дракулић 2020: 36) Или је наше доба са својим захтевом за вечитом младошћу, условило да се старост више не види као један „чин у драми живота”, чије „развлачење морамо избегавати, особито ако је већ постигла свој животни домет” (Цицерон 1978: 101). Па ипак је равнодушност њене мајке имала своју границу: у познијим годинама мајка више није имала снаге да се бори за изглед својих мишића, али није желела ни да излаже тело погледима, што је мотив који снажно призива Андрићеву причу „Жена на камену”, која почива на мотиву суочавања лепе жена са старењем и са реконструкцијом властитог идентитета с озбиром на одраз у туђим очима. Описана је и мушкарчева nelaгода, коју опажа само његова супруга, када приликом вакцинације настоји да открије само голу руку, али не и да и скине кошуљу. Приповедачица констатује: „Старији људи као да губе право да се изложе, да покажу тијело другима.” (Дракулић 2020: 90)

„Култура конзумеризма поставља естетске критерије који су везани за здравље и непрестану утрку за достизањем физичке привлачности.” (Зовко, Вукобратовић 2017: 119) Однос мајке и ћерке, који никада није био близак, с годинама задобија нове обресе: у ћеркиној грубости и неприхватању има и неприхватања слике будуће себе, коју јасно може да наслути, препознајући у контурама мајчиног тела властите. Сећа се приповедачица и како је мајка путовала сама аутобусом у својој 80. години – ћерка се није одлучила на то да је одвезе аутом, а возач јој се осорно обраћао. Физичке границе, постављене давно, у детињству – које подразумевају мајчино прикривање голотиње – прекршене су у новим приликама, након мајчине операције жучи, што је за ћерку двоструко непријатно, јер и носи двоструко значење: nelaгodu услед кршења установљених граница и услед доживљаја мајчиног опадања и немоћи, које се огледа у њеном одсуству стида, сведености на беспомоћно тело. Када тело у коме живимо, или са којим живимо, било да је извор стида или поноса, било да нас подржава или спотиче, постане оно што нас преовлађујуће одређује, увек је реч о процесу дехуманизовања. У причи Славенке Дракулић старење је процес који сужава простор потенцијалне емотивне или вербалне размене између мајке и ћерке: пошто никада нису биле блиске, ћерка је још само неми сведок мајчиног гашења и у њеној анксиозности при посети дому (изазваној и тиме што никада не зна шта ће је дочекати) садржана је и њена беспомоћност пред неминовним: мајчине халуцинације, наводно изазване новим леком, лако могу бити и „почетак краја” (2020: 28). У ћеркином самосуђењу присутно је и осећање кривице, и жеља да се ствари назову правим именом, да се представе какве јесу, без улепшавања, али је у њеној грубости присутна и емотивна одбрана од ситуације која представља огромно емотивно оптерећење за жену која већ и сама улази у старост. Противречна и тешка осећања узрокована су читавом породичном историјом (мајка никада не говори о губитку сина, иако су обе свесне да је то њена највећа душевна рана), али и актуелним жениним долажењем у непосредну близину смрти и опадања. С. Дракулић маркира у овој причи веру као драгоцен феномен управо у старости, „поготово у времену у којем је старост срамота, готово попут куге” (2020: 36). Присећањем како се мајка одржала након губитка сина, пре свега захваљујући вери, и слутећи улогу вере у актуелним мајчиним приликама, приповедачица се критички осврће на мањак социјалних ресурса на које се стари могу ослонити.

Геротрансцендентална теорија Ларса Торнстома, пионира шведске социјалне геронтологије, указује на развојни стадијум који се може догађати у дубокој

старости, а ту развојну фазу и Џоан Ериксон 1997. додаје психосоцијалној теорији развоја Ерика Ериксона (Торстом 2005: 76), коју је овај дефинисао још 1965: мења се перспектива из које се посматра живот, пажња се премешта са материјалног и рационалног на космичко и трансцендентално (Торстом 2005: 41). Развој према геротрансцендентности укључује редефинисање перцепције времена, простора и објеката, живота и смрти (опадање страха од смрти), опадање интересовања за површне друштвене интеракције, па и за самоусредсређеност, али се повећава осећање космичког уједињена са духом универзума (Торстом 2005: 41). „Особа која достигне геротрансценденталност о којој говори Торнстам, разликује се од особе која се налази у Ериксеновом осмом стадијуму животног циклуса која је преокупирана собом и усмерена на прошлост правећи свој животни преглед.” (Крстић Јоксимовић–Михић 2013: 424)

Приповетка „Поспремање” наставља ову тему односа мајке и ћерке, обухватајући исте ликове, само у хронолошки доцнијем времену: приповедачица након мајчине смрти поспрема гарсоњеру у којој је мајка живела у дому за старе. То је мајка која је у прошлости за месец дана изгубила тридесетпетогодишњег сина и мужа, која је имала карцином дојке, а са мужем, војним лицем, често се селила, и која се, по ћеркином мишљењу, није довољно заузела за њу када се ова сукобила са оцем. Распремајући мајчину гардеробу – а управо одећу сматра најинтимније мајчином, јер је ова уживала у одевању, шминкању и много водила рачуна о својој појавности – приповедачица осећа као да разграђује до краја мајчин идентитет. Нервоза коју је често показивала пред мајчиним непотребним куповинама и пред њеном таштином сада се препокрива свешћу о томе да јој мајка била више од таште жене – жена која је имала урођени осећај за лепо. Уосталом, за мајчину појачану брига о појавности – стално шминкање, одевање чипкастог рубља искључиво из властитог задовољства – ћерка сада има више разумевања, видећи у томе и напор да се одржи властито достојанство. Поспремајући мајчине ствари, које јој буде сећање на неколико важних епизода из њиховог живота, ћерка констатује да никада није одрасла и да је зато према мајци до краја била неправедна. У обе приче ћерка, која је и сама у другој половини живота и примиче се старости, у исти је мах у односу на мајку љутито, нервозно и незахвално дете, а динамика њиховог односа упућује на породичне односе који не могу бити разрешени, јер се старењем обе стране (и мајке и ћерке) мењају и удаљеност остаје једнака, само на нови начин изражена.

У неким од ових прича Дракулић указује на здравствене навике које више или мање постепено, али сигурно, изолују појединца, онемогућавајући му макар привид заједништва са околином. У „Поспремању” она указује на чињеницу да је рак дојке био табу тема о којој не само да се у породици није разговарало, него се то крило и од свих других: кријући од других дијагнозу, мајка чува свој женски идентитет, будући да карцином подразумева операцију која ће је лишити важних женских атрибута.

„Отац сједи на дну степеница” наставља приповедање о истој породици, стављајући у фокус однос између ћерке и ауторитарног оца. Реч је о патријархалној породици, која функционише путем наредби, забрана и контроле. Уосталом, управо се у патријархалној породици исцрпљују женине животне улоге након сепарације од деце и смрти мужа. Стога се и губитак осећања постојања може се јавити – и у причи „Недјеља је тиха и сива” то је и предочено – далеко пре смрти. Ћерку је једног јутра затекла очева кратка порука у којој јој је наложено да избере између породице и младића с којим ју је отац видео у граду. То је тренутак

који јој пресудно одређује живот, јер она напушта кућу и удаје се, носећи са собом љутњу и на мајку која је није довољно бранила, и на оца који ју је на такав начин условио, те хранећи своју огорченост кроз време сваки пут када се суочава са чињеницом да је избрисана из њихових живота. Два су кључна момента која и касније одржавају њену огорченост: када схвата да у новој очевој кући, планираној за одмор у старости, нема собе за њу (само за брата) и када се уверава у то да је њено постојање прећутано братовљевом пријатељу. Приповедање је подстакнуто сном који се понавља у времену када отац није више међу живима (као што и мајку сања у причи „Годишњица”) – тако се одвија наративна рекапитулација њиховог породичног живота, праћена зрелијом перспективом. Терка накнадно обједињује различите, у сећању очуване слике оца у јединствену слику. Тата и отац – нежан у њеном детињству, али строг и ауторитативан у њеним тинејџерским годинама (из којих памти шамар због кашњена кући и ултиматум који ју је од куће трајно одвојио) – био је човек који је пред женом и њеном породицом доказивао своју вредност, а потом стар, болестан, синовљевом смрћу сломљен човек, који је у својој новој кући, грађеној за мирне дане пензије, живео кратко, само са својим болом и болешћу. Из зрелије перспективе, а заправо већ на болесничком очевом кревету, док држи за руку оца који није свестан њеног присуства, њена се огорченост повлачи пред разумевањем не само оца већ и некадашње властите грешке. То њен тон не чини сентименталним, нити приповедачица узмиче од раније датих исказа, али се обликује комплекснија, уравнотеженија слика о оцу.

С. Дракулић слика породичне прилике, те преображај романтичних у практичне мисли након вишедеценијског брачног живота: жена којој се муж, због пољедеце, понудио као пратња, када она полази на вакцинацију, не тумачи тај чин као бригу за њу, већ као себичност. Помажући супрузи да не падне, муж заправо предупредује околности у којима би је морао служити и обављати кућне послове уколико се она на пољедици повреди. Увиђајући да је почетак старости релативан – у једној од прича муж саопштава жени да је „сад стар”, тачно на свој 75. рођендан („Ни дан прије, ни дан касније” – Дракулић 2020: 86), док се она већ дуже осећала старо – приповедачица дефинише радозналост као оно својство које човека чини младим. Емотивно и психолошки, старост се поистовећује са равнодушношћу: поступно се социјални живот сужава, постојање се своди на кућу и телевизију, а интересовања се повлаче.

Меланхоличним су тоновима испуњене оне приче („Годишњица”, на пример) у којима ствари односе победу над људима, над њиховом краткотрајношћу: сећајући се мајчине бриге о стварима, о чувању посебно лепих постељина и сервиса за госте, приповедачица приказује не само узалудност таквог труда већ и накнадну, мајчину свест о томе. „Нису те ствари биле вриједне толиког труда, рекла је мама кад је споменула зидни сат. Али жена то не зна док је млада.” (Дракулић 2020: 99) Сећање на мајку укршта се са мислима о властитој смрти: „Треба се на вријеме ријешити свега: слика, гоблена, диплома, писама, свега особно.” (Дракулић 2020: 98)

У једној од прича тематизована је и женина страст према много млађем љубавнику, који у животу удате жене представља много више од авантуре, надилазећи и саму категорију љубавног односа, јер том релацијом жена регулише властити однос према животу, уносећи у њега занос, енергију, животност. Љубавни однос – иако је овде показана снага нагона (тело има независтан живот, њиме управља жудња) – има компензаторну улогу. То је снажна страст која жену уприсутњује.

Младић, уредник у часопису за који приповедачица преводи, „поново је претвара у жену”: „Својим је осмијехом обасјава, чини видљивом.” (Дракулић 2020: 105)

Једна од важних хипотеза Ерика Ериксона, творца психосоцијалне теорије животних раздобља, који сматра да развој личности траје цели живот гласи: „развијни задатак старости јесте помирење” (Магаи–Мекфаден 1996: 176). Прецизније, сумирање, процењивање и интеграција претходних животних фаза. Помирљиви, опраштајући тон обележава већину прича, а есенцијални нараторкин став јесте рефлексивна претходних развојних фаза. „Главне теме старости су компензација, помирење, трансценденција.” (Магаи–Мекфаден 1996: 175) Сећање на прошлост Дракулићкиног приповедача – а то је у већини прича жена која стари, односно старија жена, чије се друштвено значење сужава, или ишчезава – у вези је са новом концептуализацијом себе који не почива на самовредновању, односно личним својствима, него на вредновању пређеног пута, његовог смисла и значења. Уосталом, прошлост се у сећању реконструише и рестаурира како би послужила садашњем тренутку (Кенјон–Рут–Мадер 1999: 46). Тако се у збирци исписује лична историја кроз очи актуелног селфа – коју год да позицију заузима нараторка, било да перципира властиту старост било старост ближњих, њена је перцепција условљена емотивним стањем које подстиче рефлексивну. „Што смо старији, све добија облик сећања, чак и садашњост.” (Де Бовоар 1986, 2: 212) Приповедачица рефлектира над стварима, што је посебно истакнуто у причи „Албум без фотографија” – расејане, несређене фотографије извор су реконструкције приватног живота који је обележен одсуством реда и блискости, односно прекидом односа у базичној породици. „Као и све људске ситуације, и старост има једну егзистенцијалну димензију: она мења однос јединке према времену, па према томе и њен однос према свету и према њеној властитој историји.” (Де Бовоар 1986, 1: 13)

Меланхоличан тон збирке изазван је и све јаснијим губитком веселости и страсти у вези са преокупацијама и плановима који особи доносе друштвено значење. „Туга старих људи није изазвана неким догађајем или посебним околностима: она се меша са досадом која их нагриза, са горким и понижавајућим осећањем некорисности, са њиховом самоћом у свету који према њима гаји само равнодушност.” (Де Бовоар 1986, 2: 230) Тематизујући старост, али је описујући изнутра – најчешће из угла јединке која је проживљава – Славенка Дракулић продире у још један од важних проблема нашег времена, према коме се однос друштва и културе није променио, упркос важној геронтолошкој и андрагошкој литератури, од времена када је о њему писала Симон де Бовоар.

Друштвени, културни и биолошки чиниоци старости приказани су у збирци Славенке Дракулић из угла субјекта који доживљава и непосредно реагује на властиту ситуацију, или пак сагледава ситуацију ближњег, те реминисценцијама остварује колаж слика којима се представља старење као процес и старост као чињеница. Негазивна друштвена репрезентација старости у антиједној култури даје своје резултате обухватајући сваког појединца – о тој изолованости и самоћи пише Славенка Дракулић, приказујући њене ефекте и одјеке у души својих јунака.

## ИЗВОР

Дракулић 2020: Славенска Дракулић, *Невидљива жена и друге приче*, Београд: Лагуна.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бовоар 1986: Симон де Бовоар, *Старост I-II*, Београд: БИГЗ.
- Erikson 1963: E. H. Erikson, *Childhood and Society*, New York: Norton.
- Зовко, Вукобратовић 2017: Анита Зовко, Јелена Вукобратовић, Перцепција старења и друштвено-медијска слика о старима, *Андрагошке студије*, Институт за педагогију и андрагогију, бр. 1. 111–124.
- Kaufman 1986: Sharon Kaufman, *The Ageless Self: Sources of Meaning in Late Life*, New York: New American Library, London: University of Wisconsin Press.
- Kenjon–Rut–Mader 1999: Gary M. Kenyon, Jan-Eric Ruth, Wilhelm Mader, Element of a Narrative Gerontology, Vern L. Bengtson, K. Warner Schaie (eds.), *Handbook of Theories of Aging*, New York: Springer Publishing Company, 40–58.
- Киш 2010: Марот Киш, Метафоричко конструисање тјелесности као исходишта идентитета, *Филозофска испрживања*, год. 30. св. 4, 655–670.
- Крстић Јоксимовић–Михић 2013: Кристина Крстић Јоксимовић, Љиљана Михаић, Развојни процес и ментално здравље у старости: доприноси Ериксновој психосоцијалној теорији развоја личности, *Примјењена психологија*, вол. 6(4), 423–441.
- Magai–Mekfeden 1996: Carol Magai, Susan H. McFadden, *Handbook of Emotion, Adult Development, and Aging*, San Diego: Academic Press, Inc.
- Печјак 2001: В. Печјак, *Психологија шреће животиње доби*, Загреб: Просвјета.
- Радоњић 2003: Горан Радоњић, *Вијенац приповједака*, Београд: Просвета.
- Tornstam 2005: Lars Tornstam, *Gerotranscendence: A Developmental Theory of Positive Aging*, New York: Springer Publishing Company.
- Цицерон 1978: Марко Тулије Цицерон, О Старости, *Филозофски списи*, Нови Сад: Матица српска, 65–101.

## THE CHRONICLE OF DISAPPEARING: THE PHENOMENON OF OLD AGE IN SLAVENKA DRAKULIĆ'S PROSE

### Summary

The phenomenon of old age is described, studied, portrayed, and examined in Slavenka Drakulić's short story collection *The Invisible Woman and Other Stories*. We explored this phenomenon in the context of Simone de Beauvoir's thoughts on old age and theories of aging, but also her entire opus, which centers on the female body and identity. The preoccupation with the body, as a thematic core of S. Drakulić's prose, is visible in her current opus through illness and violence. This preoccupation with the body is expanded through the addition of old age, depicted in a wide circle of phenomena and meanings – biological, psychological, and social dimensions of aging and old age overlap and intersect in the protagonists' fates. In her collection, Drakulić demonstrates that whenever our bodies become our primary defining factor, whether they're a source of shame or pride, a helpful or a hindering element, we're talking about the process of dehumanization.

In most of these stories, the aging or older woman, whose social meaning narrows or vanishes – experiences a new conceptualization of the self, based not on self-evaluation or personal qualities but on evaluating the road behind, its purpose and meaning. In this way, personal history becomes written down through the eyes of the current self. A forgiving, accepting tone marks most of the stories as the narrator reflects on her previous developmental phases.

*Keywords:* Slavenka Drakulić, *The Invisible Woman and Other Stories*, old age, identity, body, loneliness, death

Jasmina M. Ahmetagić

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09(082)

**МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Српски језик, књижевност, уметност (18 ; 2023 ;  
Крагујевац)**

Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са XVIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (27–28. октобар 2023). Књ. 2, 1, Старост / уредници Драган Бошковић, Часлав Николић. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2024 (Београд : Донат граф). - 451 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир и лат. - Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз радове.  
- Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-80596-68-6

ISBN 978-86-80596-36-5 (низ)

а) Српска књижевност -- Мотиви -- Старење -- Зборници

COBISS.SR-ID 155090697